

«УКРАЇНА. НАРИСИ ІСТОРІЇ»

У першому числі минулорічного «Світогляда», ще до Великої війни, я розповідала про три прекрасні книги з проекту «Україна. Нариси історії», випущені Видавничим домом «Академперіодика» НАН України до ювілею Незалежності нашої Держави. Загалом у межах проекту, координатором якого є член-кореспондент НАН України **Геннадій Боряк**, має побачити світ сім книг. Про це розповідав також на сторінках «Світогляда» доктор історичних наук **Станіслав Кульчицький** (2022, № 2).

Три книги, видані 2021 року, були присвячені ХХ століттю і підготовлені колективом фахівців Інституту історії України НАН України під керівництвом члена-кореспондента НАН України **Лариси Якубової**. Книги 2022 року висвітлюють події «довгого ХІХ століття», як британський історик **Ерік Гобсбаум** назвав період європейської історії від Великої французької революції до Першої світової війни, а дві останні, заплановані на 2023 і 2024 рр., будуть присвячені шляху з первісності в цивілізацію, середньовіччю й ранньомодерному часові.

На мою думку, надзвичайно важливим є те, що готові книги у повному обсязі представлені у відкритому доступі на вебресурсі ВД «Академперіодика» (https://akademperiodyka.org.ua/uk/category/books/history_essays/), тож кожен охочий може переглянути, прочитати, скачати їх і роздивитись прекрасні ілюстрації, яких у книгах дуже багато. Це стало можливим завдяки тому, що книги видано за кошти Цільової комплексної програми НАН України «Наукові основи функціонування та забезпечення умов розвитку науково-видавничого комплексу НАН України».

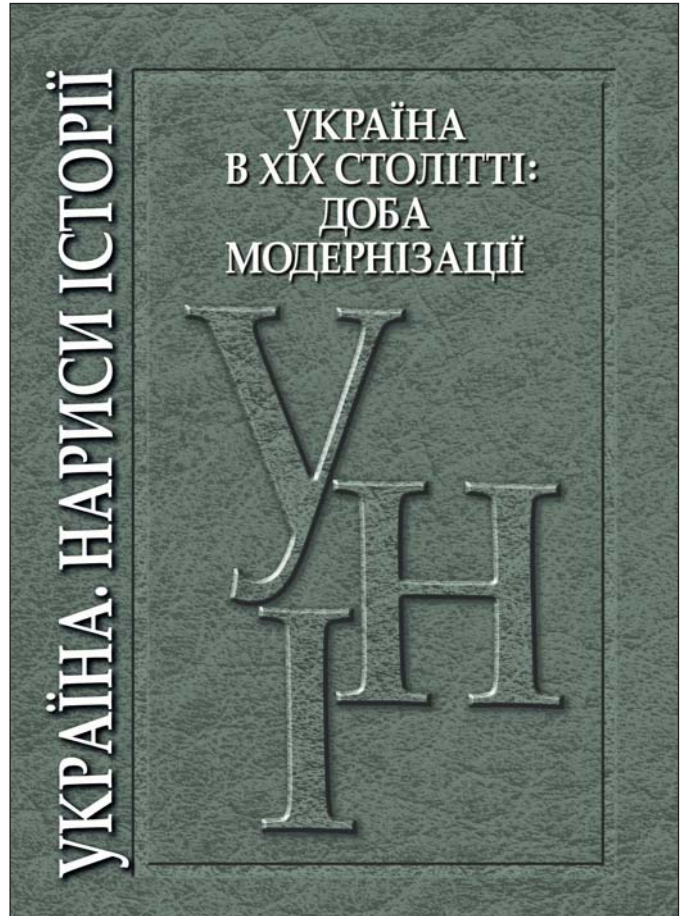
Але повернемося до книг про ХІХ століття. Вони називаються «Україна в ХІХ столітті: людність та імперії» (Київ: Академперіодика, 2022. 436 с., 96 с. іл.) і «Україна в ХІХ столітті: доба модернізації» (Київ: Академперіодика, 2022. 706 с., 136 с. іл.). Авторами обох книг є доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України **Валентина Шандра** й кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України **Олена Аркуша**. Ні стресовий стан, у який збройна агресія РФ занурила усіх нас, ні ускладненість організації робочих процесів не завадили авторам плідно працювати над підготовкою книги спільно з фахівцями нашого Видавничого дому. Усі численні уточнення, погодження, добір і укладання ілюстративного матеріалу, редагування й виправлення текстів було організовано віртуально, а останні зауваження опрацьовано фактично в онлайн-режимі. Для нас усіх це був дуже важливий досвід. Хоча трохи прикро, що через пандемію та війну ми втратили можливість особистого, живого спілкування з авторами.

У цих двох книгах збережено притаманну першим трьом виданням акцентованість на ролі і бутті людини, висвітленні історичних процесів з різних точок зору, а також формування багатогранного контексту важливих подій. Це допомагає «оживити» історію, ліпше зрозуміти причини й наслідки, глибше усвідомити різноманітність світу й світогляду населення українських земель у ХІХ ст., реконструювати історію через призму людяності. Саме «переплетення традиційного й модерного, загального та локального, уявного і реального, релігійного й наукового становило постійний контекст процесів ХІХ ст.». Воно й визначило тло епохи, призвело до поширення модернізаційних процесів як комплексу певних змін, взаємопов'язаних перетворень, які супроводжували перехід від аграрного суспільства до індустріального й урбанізованого. Важливо, що модернізація і промислова революція каталізували не тільки трансформації суспільства, а й призвели до формулювання соціального питання.

«Описуючи історичні процеси та явища, — підкреслюють автори, — ми водночас намагались утримувати в центрі уваги людину ХІХ ст. й те, як вона переживала та відчувала тогочасні події. Притаманна ХІХ ст. віра в поступ зумовила формування ідеалу модерної людини як цілеспрямованої й діяльної, готової невтомно працювати заради кращого майбутнього і жити його ідеальними образами. Світоглядною основою для такої людини був лібералізм. Під цим кутом зору ХІХ ст. увійшло в історію як час ідеалістів і романтиків, які не боялися сміливо мріяти і захоплювати своїми мріями та прикладами інших».

Хоча на долю цих мрійників припали і випробування: відбувся чіткий «розпад» політичної історії ХІХ ст. на два періоди, межею яких є революція 1848 р. та ліберальні реформи 1860-х років у Російській та Австрійській (Австро-Угорській) імперіях. Усі трансформації світової й європейської історії з різним наповненням, з основними ознаками і процесами відбувались і на історичних українських землях. Тому власне політичну історію викладено «за двома основними сюжетними лініями: процеси модерного націотворення та інтеграція українського соціуму й політикуму до імперських структур».

ХІХ ст. вважають часом спокою, порядку, стабільності й поступу, воно дійсно було «часом справжнього розквіту культурно-інтелектуальних дискусій, свого роду вибуху філософських і світоглядних концепцій, покликаних змінити уявлення про свободу людини, про те, що від неї залежить, а що перебуває поза її впливом і волею, про віру та зневіру, про те, як влаштовані суспільство й держава і як вони мають чи можуть бути організовані». Проте спокійним воно виглядає лише порівняно з попереднім і наступним, бо весь той час одні локальні війни змінювали інші, постійні воєнні кампанії спричинювали геополітичні

зміни, а у нетривалі періоди затишшя формувались прийдешні конфлікти. Однак саме протягом XIX ст. непереможною була віра у прогрес і розвиток, знання й освіту, виникла як явище інтелігенція, а жінки получили доступ до професійної діяльності, і то саме у сферах мистецтва, освіти й культури.

У двох книгах послідовно описані геополітична ситуація у Східній Європі останньої чверті XVIII ст., територія й населення українських земель у складі імперій *Габсбургів* і *Романових*, влада й суспільство, релігійне та церковне життя, війни на території України і служба її населення в імперських арміях, ліберальні реформи та їхні наслідки, перехід від аграрного до індустріального суспільства, виклики новочасних націоналізмів, історія освіти, науки, культури, повсякденне життя. У всіх текстах автори ретельно синтетично реконструюють досліджуваний період, зауважуючи нові смисли й контексти висвітлення фактографічного матеріалу і враховуючи розмаїття, суперечливість, полівимірність ідентичностей, регіонально-фронтірну минувшину України.

Розглядаючи різні аспекти трансформації людства на українських теренах, автори доходять висновку, що «завершення козацької доби підвело ризик у розумінням України як «території свободи». Кримське ханство було анексовано Росією, Південь України виведено із зони Великого степу в смугу імперської модернізації... Поділи Речі Посполитої започаткували / прискорили тривалі у часі розпад спільного українсько-польсько-литовського культурного й політичного простору. Західноукраїнські регіони було введено в політичний і культурний простір Центральної Європи, де домінувала німецька культура. Згодом стихійні й організовані урядами держав переселенські рухи

спричинили формування на території України місць компактного проживання інших народів та осередків української діаспори у світі».

Усі ці ґрунтовні зміни вимагали від людства не переосмислення власного простору, а віднайдення нових смислів, нових цілей і шляхів розвитку націй і держав. Адже «попередні образи світу виявилися фактично розмитованими». І тоді творці, ідеологи національних рухів, спочатку у власній уяві, згодом — у політичному просторі конструювали нові «поняття вітчизни й зовнішнього оточення», кордонів національних держав. «Під впливом філософії романтизму творення національного часопростору відбувалося на базі мови, культури й історичної традиції, у якій віднаходили спільні і прийнятні для всієї національної спільноти символи й образи». Вони ставали об'єднавчою основою для національних рухів, даючи кожному «змогу відчутти свою співпричетність». Отже, для формування націй протягом XIX ст. історичний час і простір були однаково важливими, творили єдине середовище для зростання нової модерної людини.

Робота над цим проектом була і є надзвичайно цікавою для працівників ВД «Академперіодика» НАН України, книги мають величезне фактологічне й інформаційне навантаження, але прозорий, чіткий і зрозумілий виклад, тож очевидним є їхнє велике виховне та пізнавальне значення для читачів, які, впевнена, знайдуть для себе в цих книгах інформацію і натхнення. ■

Анна Радченко

канд. геол. наук, головний редактор
ВД «Академперіодика» НАН України,
м. Київ